

יש חדש תחת השמש: דעת קהל וקבלת החלטות בישראל

תמר הרמן

בישראל, כמו במדינות רבות אחרות בעולם, ניכרת בשנים האחרונות תמורה עמוקה ביחסים שבין האזרחים לבין ההנהגה הפוליטית שלהם.¹ תמורה זו באה לידי ביטוי בין השאר בשחיקת המעמד, הסמכות המקצועית והמוסרית של הנבחרים בעיני הבוחרים,² ובדרישה גוברת של הציבור לקבל "קול" בתהליכי קבלת החלטות אסטרטגיות. הפרשנות הרווחת בתקשורת בעיקר, ומכאן שגם בשיח הציבורי הרחב, היא, ששורש הדבר הוא בירידה באיכות ההנהגה, בבחינת "הולך ופוחת הדור". ואולם, כפי שיוסבר להלן, הדעת נותנת, שאין זו שאלה של הידרדרות בתפוקות של "פס הייצור" האנושי, כלומר שלא נולדים עוד בני אדם היכולים לצמוח לדרגת מנהיגים גדולים, אלא במערך נסיבות חדש, עמוק ומורכב, המתבטא בין השאר בשינוי דפוס היחסים בכל הנוגע לסמכות הנבחרים ולתביעות הבוחרים. שינוי דומה ניכר גם במישורים אחרים מחוץ לפוליטיקה: ביחסי הסמכות בתא המשפחתי, בכיתה בבית הספר, במעמד "הבוס" במקום העבודה, ואפילו בכך שכל חוות דעת רפואית נבדקת כיום במקרים רבים בבדיקה מידית אצל "ד"ר גוגל". על רקע הנסיבות החדשות, שיידונו בהמשך, ספק רב אם יכול כיום לצמוח מנהיג בעל דמות "אב", שהציבור יישא אליו את עיניו בהערצה ויקבל את דעתו בלא עוררין ומתוך ביטחון עמוק בנכונות הכרעותיו, גם אם מחירן גבוה ורמת הסיכון שבהן גבוהה, כמו שהתקבלו בשעתן החלטותיהם של פרנקלין ד' רוזוולט, וינסטון צ'רצ'יל או דוד בן-גוריון.

אחת התוצאות של השינוי הזה ביחסי הסמכות היא, שנושאים שנחשבו בעבר "פוליטיקה גבוהה", כלומר נושאים שרק מי שיושבים בצמרת הפוליטית יכולים לעסוק בהם במיומנות ובשיקול דעת, ובראש ובראשונה נושאי חוץ וביטחון,

פרופ' תמר הרמן היא חברת סגל בתחום מדע המדינה באוניברסיטה הפתוחה ועמיתה בכירה במכון הישראלי לדמוקרטיה.
מאמר זה מבוסס על הרצאה שנשאה המחברת בכנס "על מצב האומה", שהתקיים ב-17 בנובמבר 2011 במכון למחקרי ביטחון לאומי.

נתפסים כיום – לא פעם למורת רוחם של בעלי תפקידים ומומחים המרגישים שנגזלה בכורתם – כנושא לדיון ציבורי סוער. הפולמוס העכשווי בשאלת ערכה, ישימותה ותוצאותיה החזויות של תקיפה ישראלית את מתקני הגרעין באיראן, או לחלופין של הימנעות מתקיפה כזאת, הוא רק דוגמה אחת מני רבות לדיון כזה. שינוי יחסי הסמכות בין מקבלי ההחלטות לציבור הרחב ניכר יותר במשטרים דמוקרטיים, אם כי לא באופן בלעדי כפי שמוכיחה ההתעוררות הערבית בשנה האחרונה. הדבר כך לא רק משום שבמשטרים דמוקרטיים יש חופש ביטוי והתאגדות ואין איום ישיר על מי שחולקים ברבים על עמדות ההנהגה ולעתים אפילו על זכותה להחליט בלא היוועצות עם הריבון, כלומר העם, אלא משום שהמודל הדמוקרטי מיסודו מושתת על הנחת השוויון בין בני אדם מבחינת תבונתם ומהותם המוסרית, ומגדיר את ריבונות העם ואת מקבלי ההחלטות כמי שהנושא הופקד בידיהם לתקופה מוגבלת בלבד. במילים אחרות, על-פי המודל הדמוקרטי, למקבלי ההחלטות הנבחרים אין בהכרח איכויות מהותיות שאין לאזרח מן השורה, והם נתפסים אפוא כמי שבחרו להתחרות על המגרש הפוליטי ונבחרו לזמן קצוב, שבו הם אמורים לשרת כמיטב יכולתם את האינטרסים הציבוריים. אין הם מורמים מעם ואין חסד אלוהי או אחר שורה על החלטותיהם. הבעיה היא, שהמעשה הפוליטי הוא לעתים קרובות סבוך, סודי ומחייב הכרעות מהירות, מה שמקשה לשתף את הציבור באופן שוטף ועוד יותר מכך ברגעי משבר. לפיכך מקבלי ההחלטות תובעים את הזכות להחליט בלי לחשוף את כל שיקוליהם לפני בוחריהם ובלי לקבל את אישורם להחלטות, גם אם יש להן השלכות מרחיקות לכת. תביעה זו אינה מתקבלת היום בעין יפה, והיא תורמת למתח מתמיד ביחסים בין הציבור לאליטה הפוליטית.

לדילמה הזאת בין תפיסת העם כריבון לבין הטענה בדבר הצורך לאפשר להנהגה לעשות את מלאכתה בלי התערבות ציבורית על כל צעד ושעל אין פתרון אחד מוסכם, אלא קשת רחבה של פתרונות. בצדה האחד של הקשת מצויה תפיסה טהרנית ולפיה הציבור צריך להתערב בעשייה הפוליטית במועד הבחירות בלבד, כלומר תפקידו הוא להחליט מי יחליט, ובין מערכת בחירות אחת לזו שאחריה עליו להפקיד את ענייני המדינה בידי הדרג הנבחר והמומחים שלצדו. אם התוצאות לא יהיו לטעמם יכולים האזרחים, על-פי תפיסה זו, להחליף את העומדים בראש בבחירות הבאות. ואולם כדי שהמערכת תוכל לתפקד כראוי צריכים האזרחים לסמוך בעיניים עצומות על נבחריהם שיעשו כמיטב יכולתם והבנתם למען האינטרס הציבורי.

בצדה האחר של הקשת מצויה הדעה הטהרנית ההפוכה, ולפיה הציבור צריך להיות ערני כל הזמן ולהישאל לדעתו בכל פעם שעולה על סדר היום הלאומי שאלה חשובה. הסיבות לכך הן: (א) לאזרח כ"סוכן מוסרי" יש הזכות והחובה

להתערב בגיבוש החלטות הקובעות את גורלו; (ב) החלטות הנוגעות לגורל האומה מחייבות לא פעם לא רק שיקולים מקצועיים, אלא גם שיקולים אתיים או אפילו אידיאולוגיים, שבהם אין לנבחרים יתרון אובייקטיבי על פני הבוחרים; (ג) מקבלי ההחלטות אינם משוחררים מאינטרסים צרים, ואף אינם מצוידים בכל מקרה בכל הידע הנדרש לקבלת החלטות אופטימלית מנקודת הראות של "הטוב הכללי". התפיסות הנגדיות הללו משתקפות היטב בשתי המובאות להלן, המוכיחות שאפילו האליטה הפוליטית חלוקה בתוכה בשאלה מהי מידת השיתוף הראויה. המובאה הראשונה היא מדברי אהוד ברק, שר הביטחון הנוכחי, הגורס שיש להגביל את הדיון הציבורי בשאלות גורליות; השנייה היא מדברי יוסי שריד, פוליטיקאי, חבר כנסת ושר לשעבר, הגורס שאין להדיר את הציבור מהדיון המקדים הכרעות שכאלה:

הפסטיבל שמתרחש סביב נושא איראן מחייב חשבון נפש. צריך לשאול מה בעצם עשינו פה? האם זה היה שיח עמוק או רדוד? הצורה בה השיח הזה התנהל, כולל נושאי תפקידים בעבר, הייתה מחפירה לעיתים [...] ראוי שהשיח יתנהל בצורה אחראית ורצינית, שיהיה ברור שנתניהו וברק זה לא בובליל ובשבקין. אנו מביטים על המצב יום אחרי יום, באחריות, אין פה שום סכנה, אנחנו לא פועלים לבד ובכל מקרה צריך את אישור הממשלה לכל דבר.³

לשאול, כל הזמן לשאול, ולא לקבל כל תשובה כמוסכמה; לחקור, כל הזמן לחקור, כי אין מופלא ממך שנהיר להם: אל תתפתו לגישה המטופשת, שהם שם, למעלה, יודעים הרבה יותר, ועל כן יקבלו החלטה תבונית; אל תסכימו להפקיע מעצמכם את ריבונות המחשבה, ולהפקיד אותה בידי אלוהים או אדם.⁴

בין הדעה הטהרנית האחת לאחרת, המיוצגות בפרקטיקות פוליטיות נבדלות, יש מגוון של השקפות ושיטות ביניים, ובהן השיטות הדליברטיביות,⁵ או הרעיון והשיטות השונות של משאלי עם.

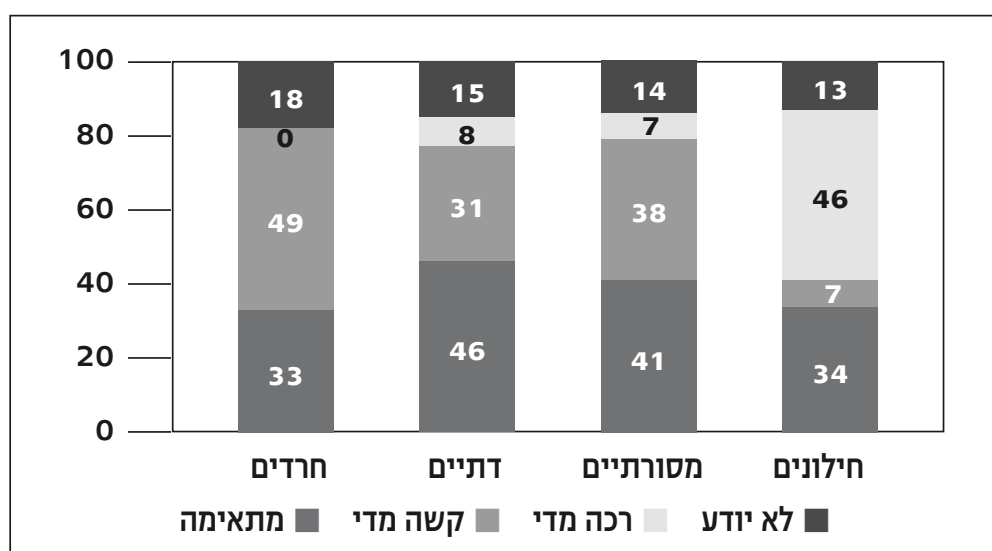
מעבר לשאלה העקרונית האם, מתי ועד כמה צריך מקבל ההחלטות הנבחר להיוועץ בציבור, מתעוררת שאלה קשה לא פחות והיא: אם נשמע ברמה קולו של הציבור או של מגזר זה או אחר, באיזו מידה צריך ה"קול" הזה להשפיע על ההחלטה, ואיך נוכל להעריך לאחר מעשה אם הייתה השפעה לציבור ולאיזה חלק או מגזר שבו? גם לשאלה זו אין תשובה פשוטה אחת.

ראשית, מדובר במערכת מרובת שחקנים, אישים וארגונים, המתחרים זה בזה בשצף קצף על ההשפעה. בדיעבד, לרוב קשה עד בלתי אפשרי לבודד את השפעתו היחידנית של גורם זה או אחר. כלומר, מדובר במערכת כוחות רבת צלעות, שתוצאותיה אינן שקופות ומשתנות מנושא לנושא ומתקופה לתקופה.

שנית, דעת הקהל, אם זו אכן קיימת,⁶ אינה תמיד אחידה, ובעצם היא כמעט תמיד לא אחידה. בחברה דמוקרטית יש לצפות לפיצול עמדות, ואז כל החלטה שתתקבל עשויה להיות בהשפעת אגף כלשהו ב"דעת הקהל" או בניגוד לו. לדוגמה, תרשים 1 להלן מציג את הפיצול בדעת הקהל הישראלית-היהודית כלפי יחס

השלטונות לפעולות "תג מחיר" על-פי הגדרה עצמית של המרואיינים את מידת הדתיות שלהם:⁷

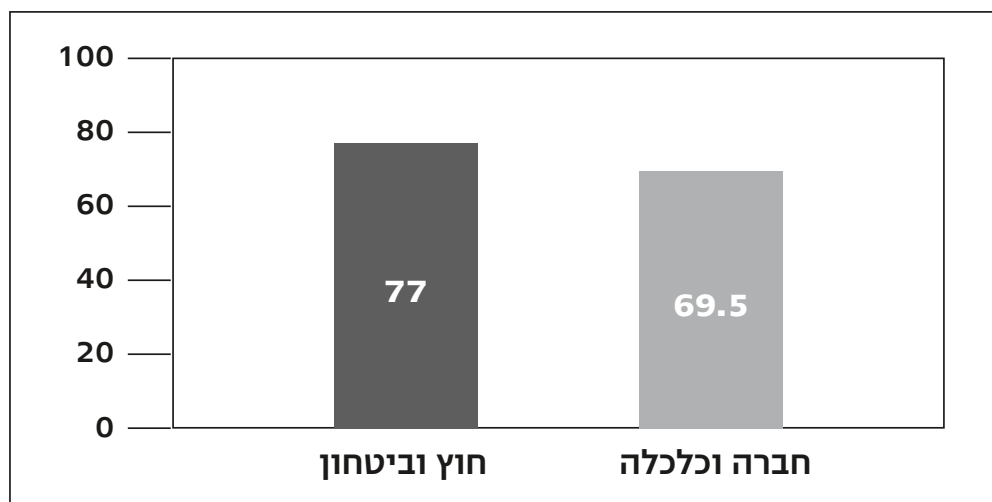
תרשים 1: הערכת התגובה של שלטונות ישראל לפעולות "תג מחיר"
(באחוזים, מדגם יהודים, לפי הגדרה עצמית של דתיות)

כלומר, אם תוקשח המדיניות נגד מבצעי "תג מחיר" היא תהיה יותר בהלימה עם "דעת קהל" אחת (בעיקר החילונית) ונגד "דעת קהל" אחרת (המסורתית, הדתית והחרדית) ולהפך. בהקשר זה גם אי-אפשר להימנע משאלה מהי דעת הקהל הרלוונטית, כלומר במי מקבלי ההחלטות אמורים להתחשב ובמי לא, ומי קובע מי "בפנים" ומי "בחוץ". כך, כפי שמראה תרשים 2 להלן, מתברר שיש כיום רוב גדול בציבור היהודי בארץ שאינו רואה באזרחים הערבים חלק מ"דעת הקהל" שיש להביאה בחשבון בעת קבלת החלטות גורליות למדינה, לא רק בתחום החוץ והביטחון, אלא גם בשאלות של ממשל וכלכלה:⁸

שלישית, קשה להעריך את השפעת הציבור הואיל ומקבלי ההחלטות משתדלים ברוב המקרים להצניע אותה משום ש"הודאה" בקיומה של השפעה כזאת מוריד בעיני רבים מהם את ערכם כ"מומחי מדיניות". רק לעתים רחוקות הם מציגים לראווה את נושא רצון הציבור, על-פי-רוב כאשר "רצון הציבור" תואם את העדפותיהם, או במקרה שהם חוששים מ"נקמה אלקטורלית". דוגמה נדירה להודאה של מי שהיה שותף לקבלת החלטות בצמרת בהשפעה של לחץ הציבורי, היא האמירה של עמי איילון, לשעבר ראש השב"כ, שצה"ל יצא מלבנון בשנת 2000 בלחץ דעת הקהל (בניגוד לטענתו החוזרת של ראש הממשלה דאז, אהוד ברק, שהלחץ הציבורי שהתגלם בתנועת "ארבע אמהות" לא השפיע עליו כהוא זה).⁹ עוד דוגמה להשפעה ציבורית, אם כי בכיוון ההפוך, כלומר פעולה שלטונית

תרשים 2: מסכימים שנחוץ רוב יהודי כדי לקבל החלטות בנושאים הבאים (באחוזים, מדגם יהודים)

שנועדה למנוע התחזקות דעת קהל בכיוון שלא היה רצוי לשלטון, היא עדותו של דב ויסגלס, יועצו הקרוב של ראש הממשלה דאז אריאל שרון, כי ההתנתקות החד-צדדית בעזה נועדה בין השאר לשמוט את הקרקע מתחת לרגלי יוזמת ז'נבה, שבעת ההיא הלכה וצברה תאוצה בדעת הקהל.¹⁰

רביעית, פעמים רבות מערכת היחסים בין הציבור למקבלי החלטות היא דו-סטרית, כך שאי-אפשר לאתר בוודאות מה הסובב ומה המסובב – עמדת הציבור או עמדת ההנהגה. עם זאת, איתור קדימות בזמן עשויה לרמז על כיוון ההשפעה – מלמטה למעלה או מלמעלה למטה. כך למשל, במאי 2002, שאז התנגד ראש הממשלה שרון נחרצות לרעיון הנסיגה החד-צדדית, כבר היו אינדיקציות ברורות לקיומו של רוב (51%) בציבור היהודי בעד נסיגה כזאת לנוכח הקיפאון במשא ומתן עם הפלסטינים (36% התנגדו והשאר לא ידעו).¹¹ מכאן שאפשר להצביע על היענות מסוימת של מקבל החלטות לדעת הקהל, שהמנהיגים בני זמננו עוקבים אחריה כל העת בעזרת סקרים ובדיקות אחרות שהם יוזמים.

מה הם אפוא הגורמים לשינוי ביחסים בין הציבור למקבלי החלטות, שהזכרתי בפתחת המאמר?

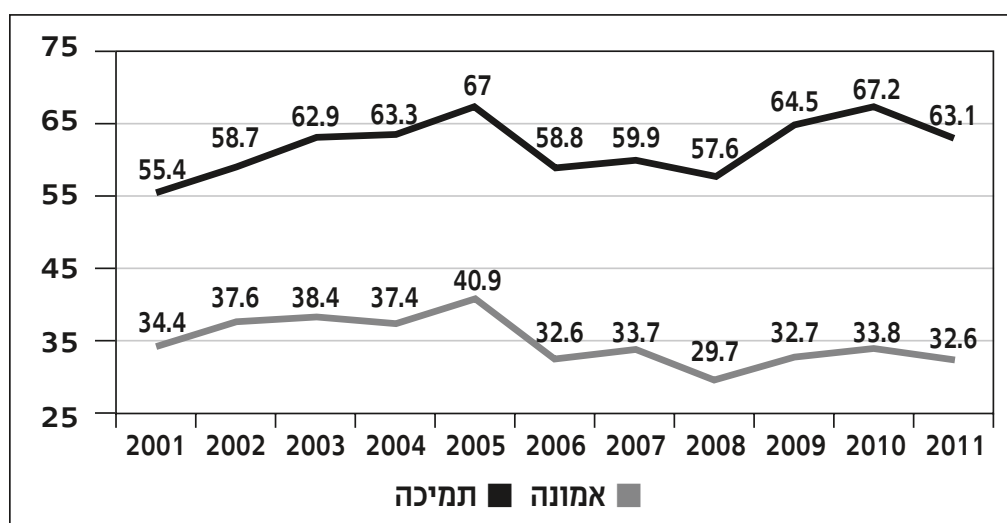
1. סביכות הבעיות העומדות לפני מקבלי החלטות הולכת וגדלה עם גידול המורכבות של העולם הפוליטי-הכלכלי שלפניו הם ניצבים, למשל תהליכי הגלובליזציה המואצים, הממקמים קבלת החלטות לאומית בהקשר גיאוגרפי ותחומי רחב בהרבה מבעבר. לא פעם אפוא עומדים מקבלי החלטות נבוכים או מסוכסכים ביניהם מול הבעיות שלפניהם ומתקשים לגבש מדיניות אחידה ונחושה.¹²

2. הפוליטיקה כולה, וזו האלקטורלית בפרט, הופכת יותר ויותר פרסונלית. כלומר, מקבל ההחלטות שבצמרת חשוף לביקורת אישית הרבה יותר מבעבר, שאז הוא נתפס חלק מקבוצת הנהגה, ולא פעם אף תלה החלטות וצעדים שננקטו ב"דין התנועה/המפלגה". החשיפות מעת לעת באמצעי התקשורת של שיקולים פוליטיים-אישיים שוחקת את אמון הציבור בענייניות ההחלטות והמהלכים של מקבלי ההחלטות, בייחוד על רקע האמון הנמוך בלאו הכי בממסדים פוליטיים בשנים האחרונות.¹³
 3. כאמור, מקבלי ההחלטות יוזמים סקרי דעת קהל לעתים תכופות. אם כי הסיקור הזה – שהוא ברובו חשאי – נועד להלכה רק לבדוק את השפעת ההחלטות על מידת הפופולריות שלהם, הרי למעשה אין מדובר רק בתפוקה אלא גם בתשומה – במודע או שלא במודע, תוצאות הסקרים משפיעות על מקבלי ההחלטות בצעדיהם הבאים.¹⁴
 4. בשנים האחרונות הסיקור של אמצעי התקשורת את המהלכים הפוליטיים ואת הצמרת המדינית הוא חסר תקדים באינטנסיביות שלו. אותה יראת הכבוד – שמקורה תדיר בריחוק – שרחשו פעם האזרחים מן השורה לעומדים בראש, נשחקה במידה ניכרת מאז שה"קלזאפ" נכנס לתמונה. כל התבדחות סרת טעם ואגל זיעה הנוטף ברגע של לחץ מסוקרים ומדווחים לצופים ולמאזינים "בזמן אמת", שלא לדבר על דיווחים היישר משדה הקרב, כפי שנעשה במלחמת לבנון השנייה. הפעילות לעין העדשה ובקרבת המיקרופון יוצרת לחץ המקשה על קבלת החלטות מדודה ושקולה.¹⁵
 5. הנגישות של הציבור – שרמת השכלתו נמצאת בעלייה מתמדת – למגוון של ערוצי מידע ולשפע חסר תקדים של פרשנויות יוצרת קהל מיועד הרבה יותר משהיה לפני עשרים, חמישים וודאי שלפני מאה שנים. האינטרנט ושאר אמצעי התקשורת המודרניים יוצרים מצב שהציבור מרגיש שהוא מצויד במידע טוב (כמעט) כמו מקבלי ההחלטות, ושמן הראוי שהעדפותיו יישמעו ויובאו בחשבון. העצמת האזרח, שהיא שיפור ניכר בתפקוד הדמוקרטי, מצמצמת אפוא את הפערים שבעבר הזינו את הנכונות לקבל את החלטות הדרג הנבחר כתורה מסיני.¹⁶
- כאמור, צמצום הריחוק של הציבור מתהליכי קבלת החלטות – למרות היותו וירטואלי במידה רבה – נתפס על ידי רבים בצמרת בשלילה, ולו רק משום שהדבר מגביל את חופש הפעולה שלהם. זכורה לרעה בהקשר זה ההתבטאות האומללה של חבר הכנסת מטעם הליכוד מאיר כהן אבידב שכינה "פרות הבשן" את חברות תנועת המחאה "אמהות נגד שתיקה" – תנועה שקראה להוצאת כוחות צה"ל מלבנון – והבהיר שלדעתו אין הן ראויות להתערב בנושא לאומי מהותי שכזה. אבל הוא לא היה קול בודד מן העבר. ברוח דומה התבטא לאחרונה – אמנם

באופן תרבותי יותר – שר האוצר ד"ר יובל שטייניץ כשנשאל על הצעדה הגדולה שתוכננה כחלק מן המאבק הציבורי למען שחרורו של גלעד שליט: "ההחלטות לגבי שחרורו של גלעד שליט לא יכולות להתקבל ברחובות, בצעדה או במשאל עם. הן לא החלטות של דעת הקהל".¹⁷

המתנגדים בצמרת לתביעות הציבור לקבל "קול" בתהליכי קבלת החלטות מגייסים לחיזוק עמדתם טענות, שחלקן לפחות הופרכו מחקרית,¹⁸ בדבר אי-היציבות כביכול של דעת הקהל והבורות הפוליטית של האיש מן הרחוב. ואולם כפי שמראה תרשים 3 – המבוסס על ממצאי מדד השלום בעשר השנים האחרונות, המציג את הממוצעים השנתיים של התמיכה בניהול משא ומתן עם הרשות הפלסטינית, ואת הממוצעים השנתיים של האמונה בכך שהוא ישא פרי בעתיד הנראה לעין – דעת הקהל בישראל מצטיינת דווקא ביציבות עד כדי קיפאון המקטין את הסיכוי לתפנית אסטרטגית, ולא בתנודתיות חדה.

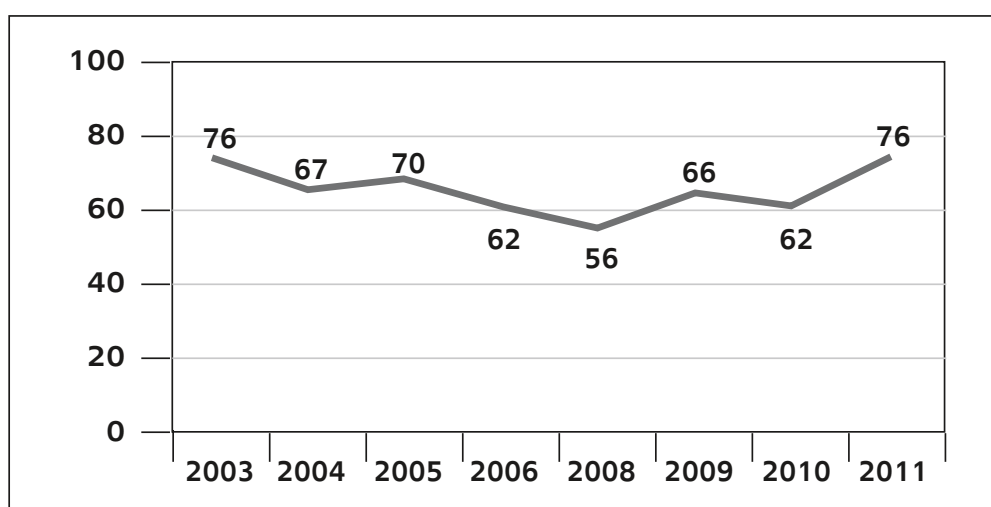
תרשים 3: תמיכה בניהול משא ומתן בין ישראל לפלסטינים ואמונה בסיכוי שהוא יישא פרי (מדגם יהודים – 2001–2011)

המרחק המרבי בין הממוצעים השנתיים לאורך העשור האחרון היה כ־12 אחוז כשמדובר בתמיכה, וכ־11 אחוז בלבד כשמדובר באמונה. יתרה מזאת, הפער בין שתי סדרות הממוצעים היה גם הוא קבוע במידה ראויה לציון לאורך העשור – עם פער של 12.4 אחוז בלבד בין נקודת המקסימום (33.4%) לנקודת המינימום (21%). זאת ועוד, הציבור הישראלי גם מעיד על עצמו שיש לו עניין רב בנושאים פוליטיים. אשר לידע פוליטי של הציבור הרחב (והציבור הישראלי ממוקם גבוה מאוד ביחס לציבורים אחרים בעולם בנוגע לידע ולהתעניינות בפוליטיקה), המצב גרוע פחות ובמידה ניכרת ממה שטוענים המתנגדים לשיתוף של הציבור. בבדיקה

אמפירית שנעשתה באחרונה באמצעות סדרה של שאלות על ידע פוליטי, עלתה ההתפלגות הבאה: 21.4 אחוז מהמרוויינים במדגם ארצי מייצג התגלו כבעלי ידע נמוך, 62 אחוזים כבעלי ידע בינוני ו-18.4 אחוז כבעלי ידע גבוה.¹⁹ תרשים 4 מציג את שיעור אזרחי ישראל (יהודים וערבים) שהעידו על עצמם שהם בעלי עניין פוליטי גבוה:²⁰

תרשים 4: שיעור המעידים על עצמם שהם בעלי עניין פוליטי רב או די רב (כלל המדגם)

אמת, זה שהציבור מתעניין וכנראה יודע יותר ממה שסבורים מנהיגיו, אין פירושו שהעדפותיו אינן שגויות או שיתבררו בדיעבד כשגויות, אבל הוא הדין לגבי העדפות והכרעות של ההנהגה הפוליטית. זאת ועוד, איש אינו טוען שמקבל ההחלטות חייב לבצע את דבר הציבור ככתבו וכלשונו, שכן הוא אמור להפעיל את שיקול הדעת המקצועי שלו ושל יועציו ולהסביר לציבור מדוע בחר בדרך זו או אחרת. בהקשר זה תצוין הטענה שנשמעה לא פעם, שאחת הסיבות – גם אם לא העיקרית – לקריסת "תהליך אוסלו" היא שממשל רבין החליט אולי החלטה נכונה, אבל לא טרח ולא השכיל להסביר אותה לציבור כדי לגייסו לתמוך במהלך. ואף-על-פי-כן, מקבלי ההחלטות טוענים כל העת נגד התערבות "מבחוץ". דוגמה מצוינת לכך היא הטענות החמורות שנשמעו באחרונה ממסדרונות הממשל בישראל נגד הבעת דעה בפומבי של "לשעברים" למיניהם בעניין האיראני, שאין איש החולק על מידת מומחיותם, אלא שעם עזיבתם את המערכת הם נהפכו חלק מאותה דעת קהל שהנבחרים מעדיפים לצמצם את נראותה. וכך הגיב לאחרונה חבר הכנסת בנימין זאב בגין על התבטאויות פומביות של מאיר דגן, לשעבר ראש "המוסד", נגד תקיפה של מתקני הגרעין באיראן: "זוהי מעילה באמון, פשוט מגעיל, מדובר במעשה נבלה שמקורו בשיגעון גדלות של אנשים... עובדי מדינה התחייבו

לנצור את סודות המדינה שהגיעו לידיהם ללא הגבלת זמן, גם אחרי שעזבו את תפקידם ואני חושב שצריך לראות במלוא החומרה את המעשים האלה שמביאים לאותו דיון תקשורתי שבאמת מהווה חבלה אמיתית ביכולת של הממשלה לקבל החלטות".²¹

גם התקשורת המביאה לידי ביטוי פומבי הלכי רוח ציבוריים בנושאים פוליטיים, מותקפת לא פעם על היותה כביכול כלי בידי בעלי אינטרסים כאלה ואחרים למניפולציה של דעת הקהל. בעניין זה מתכתשים לא פעם גם כלי התקשורת בינם לבין עצמם. וכך כתב למשל "עכבר העיר" על החלטתו של ערוץ 10 לשדר סרט תיעודי על המאבק למען שחרור גלעד שליט בזמן ששודרה תכנית "האח הגדול" בערוץ 2: "האם ערוץ 10 מנסה למעשה לשנות ולהשפיע על סדר היום הציבורי ועל השיח של יום המחרת? האם ייתכן שמישהו שם החליט לעשות לנו סוויץ' בראש ולהזכיר לנו שיש מדורת שבט גדולה וחשובה יותר מזו שמנהל ארז טל? ייתכן שביום ראשון בערב כולנו נעמוד למבחן – כזה שיעמיד מול כולנו מראה ממנה ישתקפו לא רק העדפות הצפייה שלנו אלא סדרי העדיפויות שלנו כחברה".²² הטענה שכלי התקשורת הם אמצעי בידי בעלי אינטרסים נחלשת במידה רבה על רקע הופעתם ובולטותם בשיח הציבורי של כלי התקשורת הדיגיטליים, ובעיקר כלים כמו פייסבוק וטוויטר, והטלפונים הסלולריים. בכלי תקשורת אלה אין רלוונטיות לטענה שיציאה נגד החלטות כאלה או אחרות של מערכות השלטון מטרתן מניפולציה של דעת קהל, שכן כל יחיד שיש ברשותו מכשיר מתאים ורצון, עושה את עצמו למעשה למערכת חדשות בזעיר אנפין, הכותבת, משדרת, מצלמת ונותנת פרשנות לאירועים אישיים, עירוניים, לאומיים ואף גלובליים, ומפיצה אותם להמוני קוראים או צופים.

היש אפוא חדש תחת השמש?

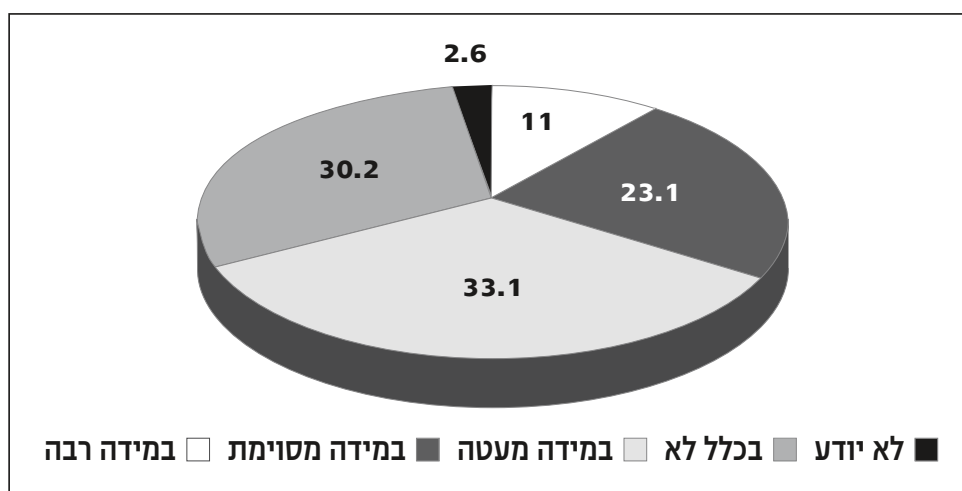
עד כאן תוארו מגמות כלליות שאפשר לאתרן בישראל וגם במדינות דמוקרטיות רבות אחרות, מגמות ששינו כאמור את מערך הזיקות בין הציבור למנהיגיו, ועקב כך, כנראה, גם את ההשפעה היחסית של שני הגורמים הללו על קבלת ההחלטות הלאומית. אפשר לבטל את ההבחנות האלה ולטעון, שתמיד הייתה התנגדות כזו או אחרת למהלכים שיזמו ועשו המנהיגים, גם מי שרמת התמיכה הציבורית בהם הייתה אדירה: מבן-גוריון ועד שרון. לפיכך יש מי שיאמרו כמאמר קהלת, ש"אין חדש תחת השמש".

אלא שחוקרים של החברה הישראלית סבורים שלא כך הדבר, וכי בימים אלה ממש אנו עדים בישראל להידרדרות חסרת תקדים במידת האמון של הציבור במנהיגיו. יש סוציולוגים המרחיקים לכת ומאבחנים טרנספורמציה רבת בציבור הישראלי עד כדי הופעתו של זן של "ישראלים חדשים":

הישראלים החדשים אינם מוכנים שיסתירו מפניהם את התהליכים הקובעים את חייהם: את מנגנוני השוק, את שליטת הטייקונים ואת הסדרי המדינה וארגוניה. הישראלים החדשים אינם מקבלים בהכנעה את הצהרות הממלכה, שגורסות תמיד "זה לא זמן לדרישות תקציביות" או שהמדינה "עושה הכל" לטובת הציבור. הישראלים החדשים מבקשים שקיפות בניהול המדינה, כי הם הבינו שפעולה של המדינה בחשיכה מנוגדת לאינטרס הציבורי; הם מבקשים להיות מעורבים בעשייה הציבורית, כי הם הבינו שאמונה עיוורת במסד תותיר אותם שוב שבויים בידי המדינה, בלא יכולת לומר לעצמם שהם ישראלים סולידריים וערכיים.²³

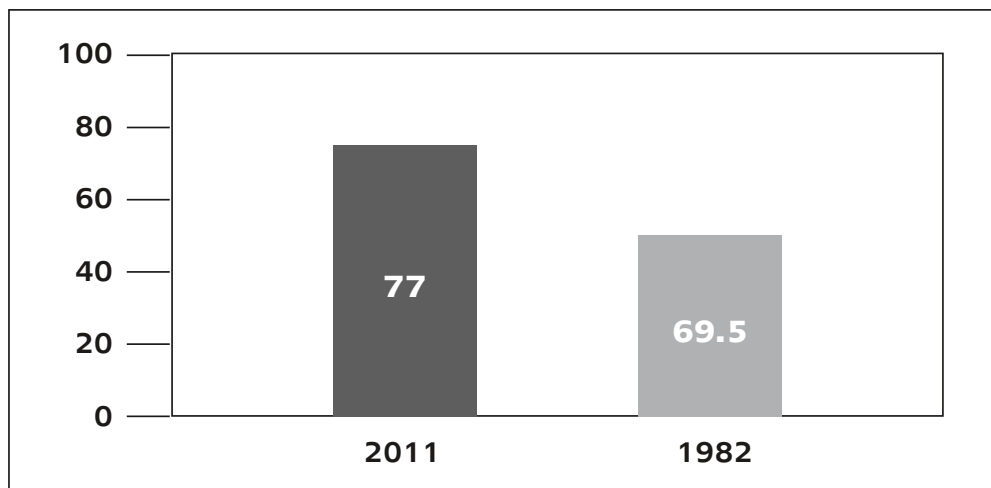
ואכן, הנתונים האמפיריים מורים כי חוסר הנחת בציבור מצוי היום בשיא, בייחוד בכל הנוגע למידת הקשב של מקבלי ההחלטות לבוחריהם, למערכת השיקולים המנחה אותם, לכושרם המקצועי ולניקיון כפיהם. אפילו לאחר גל המחאה של קיץ 2011, הרוב בציבור הישראלי עדיין מרגיש שהשפעתו הפוליטית מעטה, כפי שמעיד תרשים 5 שלהלן.²⁴

תרשים 5: באיזו מידה אתה והחברים שלך יכולים להשפיע על מדיניות הממשלה? (מדגם יהודים, באחוזים)

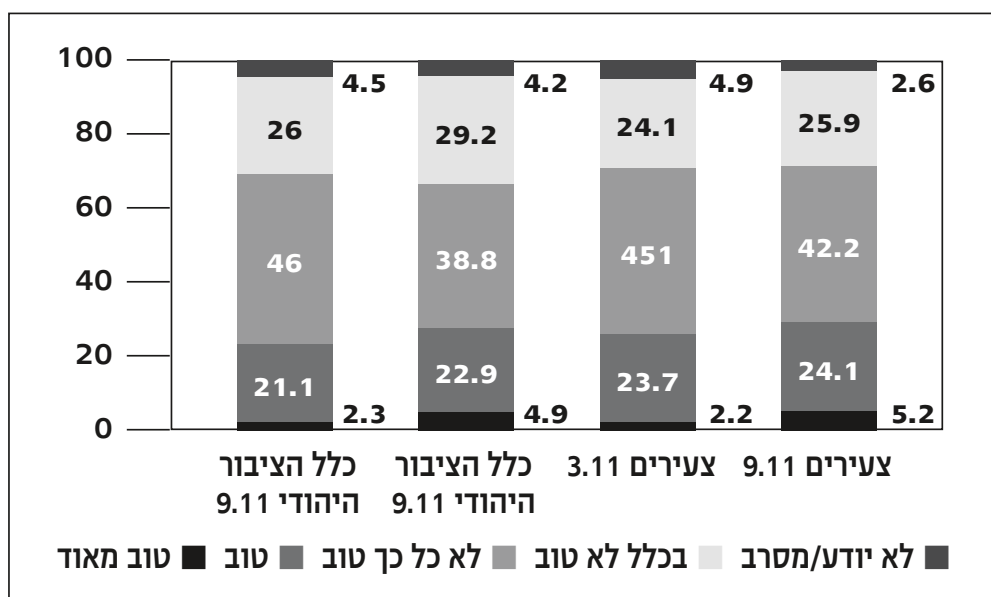
רוב ברור בציבור (63%) גם סבור שהפוליטיקאים אינם מתחשבים בדעתו של האזרח ברחוב,²⁵ או במילים אחרות, שלציבור אין "קול" במעגלי קבלת ההחלטות הלאומיות. בנוסף, כפי שמראה תרשים 6, כיום שלא כמו בעבר, הרוב הגדול גם סבור שהממשלה אינה טורחת להסביר לציבור את החלטותיה:²⁶

תרשים 6: האם הממשלה עושה מספיק בימים האחרונים כדי להסביר לנו את החלטותיה? (שיעור הסבורים שאינה עושה מספיק)

לו היה הציבור חושב שהממשלה עושה את המוטל עליה כראוי, ייתכן שתחושת ההשפעה המעטה והעדר הקשב השלטוני לא היו כה מטרידים. ואולם כפי שמראה תרשים 7 להלן, רוב הציבור הישראלי, ובכלל זה שכבת הגיל הצעירה (18–34), שהגיעה את גל המחאה האחרון, חש כיום שהממשלה מטפלת רע בבעיות המדינה.²⁷

תרשים 7: מה דעתך על הדרך שבה מטפלת הממשלה בבעיות שיש כיום במדינה (מדגם יהודים)

התוצאה הבולטת והמדאיגה ביותר של רמת הניכור הגבוהה הזאת בין הציבור למנהיגיו היא, שהאזרח הישראלי אימץ לעצמו ככל הנראה מערכת עדיפויות לאומית שונה בעליל מזו של הממשלה המכהנת. כפי שמראה תרשים 7 המציג את האחוזים של מה שהגדירו מרואיינים במדגם ארצי מייצג כמטרה החשובה ביותר בעיניהם, האזרחים אינם מוטרדים עוד מהקשר הלקוי ביניהם לבין מנהיגיהם (רק 1.2% טענו שזו המטרה העליונה), ושיפור מערכות הממשל אינו מעניין אותם כמעט (5.5%). גם השגת שלום עם הפלסטינים היא כיום בעדיפות נמוכה (12%), וחיזוק הכושר הצבאי של ישראל עוד פחות מכך (8.4%). במקום כל אלה, בראש סדר העדיפויות של "הישראלים החדשים" עומד כיום בלא עוררין נושא צמצום הפערים החברתיים-הכלכליים, נושא שהממשלה המעיטה לעסוק בו עד לאחרונה:²⁸

טבלה 1: יעדי המדינה הרצויים (מדגם יהודים)

מארכ 2011	ספטמבר 2011	
2.7	7.8	שילוב החרדים בשוק העבודה
24.9	40.2	צמצום הפערים החברתיים-הכלכליים
2.7	2.0	שיפור היחסים בין האזרחים היהודים לאזרחים הערבים
0.9	1.2	חיזוק הקשר בין הפוליטיקאים הנבחרים לאזרחים
11.9	12.2	סיוע לאנשים צעירים להגיע לדירה משלהם
14.0	12.0	השגת שלום עם הפלסטינים
23.9	8.4	חיזוק הכושר הצבאי של ישראל
10.2	7.8	שיפור הדימוי והמעמד הבינלאומי של ישראל
4.2	5.5	שיפור מערכות הממשל

משבר האמון הקשה הזה, המתגלע על רקע "כיכר עיר" פוליפונית, כלומר שמספר הקולות הנשמעים בה גדול מאוד, גורם לכך שמערכת היחסים בין הציבור למנהיגיו הפכה לזירת התגוששות על קביעת סדר היום הלאומי. מקבלי ההחלטות מנסים להגן על הבלעדיות שלהם, בעוד הציבור תובע את זכותו להשפיע. וכאילו לא די בכך, נראה שכל צד חמוש במערכת עדיפויות משל עצמו. כל אלה, יש לשער, משפיעים וישפיעו על מידת יכולתם של המנהיגים לקבל החלטות אסטרטגיות, בהסתמך על הציפייה, שפעם הייתה מובנת מאליה, שהציבור יתמוך בהם בלא היסוס ויתרום את חלקו, גם אם ההחלטות תהיינה "כואבות". מצב זה עלול לחבל בסיכוי לקבל תמיכה ציבורית, החיונית אם וכאשר ינסו, ירצו או יאלצו העומדים בראש להחליט בעתיד החלטות מדיניות ואסטרטגיות מרחיקות לכת. במובן זה, נראה שאכן יש חדש תחת השמש.

הערות

- 1 לעניין שינוי מערכת היחסים בין הציבור להנהגה הפוליטית ראו למשל:
E.J. Dionne, *Why Americans Hate Politics*, New York 1992; R. Dalton, *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*, New York, Oxford Press 2004; C. Boggs, *The End of Politics: Corporate Power and the Decline of Public Sphere*. New York, 2000.
- 2 על שחיקת הסמכות ראו למשל:
J. Rosenau, The Relocation of Authority in a Shrinking World. *Comparative Politics*, vol. 24, no. 4 1992, pp. 253-272.
- 3 אהוד ברק: <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000696031>
- 4 יוסי שריד, "אברהם – אל תלך לשם", **הארץ**, 11 בנובמבר 2011.
- 5 למשל: רונן גופר, "דמוקרטיה השתתפותית ודליברטיבית – פרקטיקות מן העולם":
<http://snipurl.com/21z90hy>
- 6 הסוציולוג הצרפתי הנודע פייר בורדייה גרס, שאין דבר כזה הקריו דעת קהל, הבאה לידי ביטוי בסקרים. ראו: "דעת הקהל אינה קיימת", **שאלות בסוציולוגיה**, תל-אביב, 2005, עמ' 207-216.
- 7 מקור: אפרים יער ותמר הרמן, סקר מדד השלום, אוקטובר 2011, המכון הישראלי לדמוקרטיה ותכנית אוונס לגישור ויישוב סכסוכים, אוניברסיטת תל-אביב:
<http://snipurl.com/21z93dl>
- 8 תמר הרמן ואחרים, **מדד הדמוקרטיה 2011**, ירושלים 2011, עמ' 97; http://www.idi.org.il/events1/Events_The_President%27s_Conference/2011/Documents/democracy%20ivrit.pdf
- 9 עמי איילון, אצל יעקב בר סימן-טוב, **דבר האלופים: קריסת תהליך אוסלו והעימות הישראלי-פלסטיני האלים**, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 2003. עמ' 5-12.
- 10 ארי שביט, "הריאיון המלא עם דב ויסגלס", **הארץ**, 8 באוקטובר 2004.
<http://news.walla.co.il/?w=9/609133>
- 11 <http://www.peaceindex.org/indexMonth.aspx?mark1=&mark2=&num=97>
- 12 דיון מעניין בהשפעת הגלובליזציה על מדיניות ישראל בהקשר הישראלי-פלסטיני, ובכלל זה בהקשר של מקבלי ההחלטות ודעת הקהל, ראו למשל: G. Ben Porat, *Global Liberalism, Local Populism*, Syracuse, New York, 2006.
- 13 לעניין האמון הנמוך במוסדות הפוליטיים בישראל ראו למשל: הרמן ואחרים, **מדד הדמוקרטיה 2011**, עמ' 139-145.
- 14 לעניין השפעת הסקרים ראו למשל:
R. Hinckly, *People, Polls and Policymakers: American Public Opinion and National Security*, New York, 1992.
- 15 לעניין התערבות התקשורת בקשר בין הצופים להנהגה הלאומית ראו למשל:
M. Schudson, "What's Unusual about Covering Politics as Usual", in B. Zelizer and S. Allen (eds.), *Journalism after September 11*, London, 2002, p. 36.
- 16 ראו למשל:
R. Holsti Ole, "Public Opinion and Foreign Policy: Challenges to the Almond-Lippmann Consensus", *international Studies Quarterly* 36 (1992), pp. 439-466.
- 17 <http://reshet.ynet.co.il/%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%95%D7%AA/News/Politics/Security/Article,46359.aspx>

- 18 להפרכת העמדה המסורתית ("קונסנסוס אלמונדי-ליפמן") שדעת הקהל בנושאים לאומיים אינה מבוססת ידע וגם נדה עם הרוח ראו למשל:
B. I. Page and R. Y. Shapir, *The Rational Public: Fifty Years of Trends in Americans' Policy Preference*, Chicago, 1992, ch. 9.
- W. Chittick, K. R. Billingsley and R. Travis, "Persistence and Change in Elite and Mass Attitudes toward U.S. Foreign Policy", *Political Psychology* vol. 11, no. 2 (1990), pp. 385-401.
- 19 הרמן ואחרים, **מדד הדמוקרטיה 2011**, עמ' 249.
- 20 שם, עמ' 148.
- 21 <http://glz.co.il/NewsArticle.aspx?newsid=92824>
- 22 דבר המערכת, "המועדפים: גלעד שליט מתחרה עם האח הגדול על תשומת הלב שלכם" **עכבר העיר**, 4 בדצמבר 2009.
http://www.mouse.co.il/CM.articles_item,1318,209,42791,.aspx
- 23 גד יאיר, "רון ארד והישראלים החדשים", **הארץ**, 16 באוקטובר 2011.
<http://www.haaretz.co.il/opinions/1.1567286>
- 24 הרמן ואחרים, **מדד הדמוקרטיה 2011**, עמוד 73.
- 25 שם.
- 26 שם.
- 27 שם.
- 28 שם.